

Dr hab. Małgorzata Suchacka

Katowice, 28.11.2019

Instytut Socjologii

Uniwersytet Śląski

Katowice ul. Bankowa 11

**Recenzja pracy doktorskiej
Pani mgr Katarzyny Justyny Frączek**

na temat:

„Rozwój społeczny w koncepcjach społeczeństwa sieci. Studium teoretyczne.”

1. Wstęp

Przedstawiona praca doktorska stanowi studium teoretyczne wybranych koncepcji rozwoju społecznego skupionych wokół społeczeństwa sieciowego. Przyjęte do analizy ramy teoretyczne celowo ograniczone zostały przez kryterium czasowe przejścia społeczeństw z fazy industrialnej do fazy postindustrialnej. Za przedmiot analizy obrano zagadnienia z zakresu rozwoju, które głównie stanowią część podejścia teoretycznego według M. Castellsa oraz J. van Dijka. Centralną kategorią, wokół której oscylowały kategorie objaśniane i objaśniające wykorzystane w rozprawie była kategoria modelu społeczeństwa sieci. Autorka nawiązywała także do szerszej tradycji teoretycznej, pozwalającej zidentyfikować elementy wskazujące na ciągłość i przeobrażenia w sposobie rozumienia rozwoju społecznego w socjologii.

Opracowanie krytycznej analizy współczesnych koncepcji rozwoju społecznego jest sporym wyzwaniem i - jak wskazuje Doktorantka - „rezultat takiej pracy zawsze będzie obciążony wysokim ryzykiem niepowodzenia”. (str.4).

Autorka zdając sobie sprawę z nieoczywistości ewentualnego wyboru definicji rozwoju społecznego przyjęła dla potrzeb pracy roboczą definicję zmian rozwojowych autorstwa J. Turowskiego rozumianych jako zmiany: „*niepowtarzalne, tzw. formacyjne, zachodzące w tzw. czasie historycznym, zmiany strukturalne, zachodzące w wewnętrznej budowie danego zjawiska społecznego, zmiany kierunkowe, stanowiące przejście danego zjawiska od odmiennego stanu w porównaniu ze stanem przed zmianą, zmiany skali, tzn. obejmujące nie tylko dane zjawisko, ulegające zmianie, ale również szerszy kontekst społeczny*”.(str. 6). Przyjęta definicja była konieczna do dalszych analiz porównawczych opartych głównie o prace M. Castellsa oraz J. van Dijka.

2. Cel i zakres rozprawy

Celem przeprowadzonej analizy teoretycznej „było zidentyfikowanie i opisanie założeń rozwoju społecznego leżących u podstaw analizowanych koncepcji społeczeństwa sieci, a także wyjaśnienie konsekwencji stosowania tych założeń dla opisu socjologicznego.”(str.7). Autorka zamierzała go osiągnąć poprzez analityczne rozczłonkowanie problemu badawczego i sformułowanie celów szczegółowych. Posługując się charakterystyczną dla prac teoretycznych metodą analityczno-syntetyczną Doktorantka podjęła się trudnego zadania krytycznej analizy treści wybranych opracowań naukowych na temat rozwoju społeczeństwa sieciowego, a także dokonania syntezy najistotniejszych współczesnych poglądów w tym zakresie. Takie podejście wiązało się z brakiem konieczności sformułowania hipotez.

Przedstawiona rozprawa jest bardzo obszerna i liczy aż 233 strony. Składa się ona ze wstępu, z 5 rozdziałów i zakończenia. Ponadto w rozprawie zawarta jest bibliografia w ilości 454 pozycje, z czego tylko około 40 prac opublikowanych zostało przed rokiem 2000. Większość prac opublikowana została po roku 2010 i stanowi dobrą podstawę do przeprowadzenia zaplanowanych analiz i opracowań teoretycznych. W zestawie publikacji znajduje się też 5 prac Doktorantki, merytorycznie związanych z tematem pracy doktorskiej.

Rozprawa rozpoczyna się od wstępu, gdzie przedstawiono intencje i główne inspiracje naukowe, które towarzyszyły Autorce przy podjęciu tego tematu. Wyjaśniono podstawowe pojęcia i wskazano główny przedmiot rozprawy, jakim jest rozwój społeczny w koncepcjach społeczeństwa sieciowego. Doktorantka przyjęła kryteria ograniczające zakres pola problemowego skupiając się finalnie na tej części dorobku teoretycznego M.Castellsa i J.van Duijka oraz zagadnieniach stanowiących uzupełnieni ich założeń, które pozwalają zidentyfikować elementy wskazujące na ciągłość i przeobrażenia w sposobach rozumienia rozwoju i są spójne z przyjętym modelem sieci jako centralną kategorią pracy. We wstępie sformułowano cel pracy, główny problem badawczy i pytania szczegółowe. Omówiono też syntetycznie strukturę rozprawy.

W rozdziale pierwszym - wprowadzeniu do problematyki rozwoju społecznego Autorka prezentuje problematykę zmiany, rozwoju i postępu społecznego jako fundamentalnych zagadnień dla dalszych analiz. Założeniem metodologicznym była zwiększająca się szczegółowość przedstawianej problematyki. Została w niej nakreślona historia definiowania tych pojęć wraz z ich kluczowymi ramami teoretycznymi. Autorka posłużyła się omówieniem zagadnień ogólnych, związanych z rozwojem społecznym do

rozwiązania postawionego problemu badawczego, lokując zagadnienie społeczeństwa sieci w szerszym kontekście teoretycznym. W kolejnych podrozdziałach wskazano na różnorodne czynniki zmiany i rozwoju współczesnych społeczeństw. Jest to fundamentalna kwestia, gdyż to one dają lepsze rozumienie zjawisk społecznych, przyczyniając się do udoskonalania teorii rozwoju. Przez czynnik zmiany Autorka rozumie przyczynę zmiany danego zjawiska. Może to być m.in. powód, impuls, bodziec czy determinant posiadający moc sprawczą. Dokonując szerokiego przeglądu literaturowego Autorka dokonuje krytycznej analizy przedstawianych założeń odnosząc je do kategorii centralnej – społeczeństwa sieci. W dalszych częściach rozdziału Autorka podkreśla, że nie ma zamiaru dokonywać systematyzacji większości kluczowych dla historii myśli socjologicznej teorii rozwoju, a raczej ukazać bazowe kierunki myślenia o tym fenomenie oraz objaśnić podstawowe przyczyny zmienności perspektyw teoretycznych. Przedstawiając poszczególne koncepcje i modele nie unika uwag polemicznych odnosząc się również do prowadzonych przez teoretyków sporów.

Rozdział drugi obejmuje zagadnienia teoretycznego statusu społeczeństwa sieci w oparciu o analizę prac D. Barney'a, M. Castellsa i J. van Dijka. Przedstawiając źródła społeczeństwa sieci i jego afiliacje teoretyczne Doktorantka omawia dyskursy nadające kształt jej autorskim interpretacjom. Wskazuje na trudności w identyfikacji konstytutywnych cech społeczeństwa sieci i naczelných tez, a z drugiej podkreśla żywotność debaty oraz silne tarcia między ideami o określonym potencjale poznawczym. Celem Autorki było uzyskanie lepszego wglądu „w rozmaite strumienie narracji będących nośnikami treści, które kształtują opisową i normatywną wizję społeczeństwa sieci.” (str. 51). Przedstawiając podstawy krytyki społeczeństwa sieci Doktorantka najpierw podkreśla dwie sporne kwestie będące punktami spornymi – po pierwsze - problem zdefiniowania samej sieci w socjologii oraz zakres i moc wyjaśniająca społeczeństwa sieci. Podjęła w związku z tym próbę ukazania i oceny elementów składowych tego sporu, odrzucając w dalszej kolejności, to co nie wpływa pozytywnie na potencjał wyjaśniający i na użyteczne poznawczo rozwiązanie dla postawionego problemu badawczego. Dokonana systematyzacja podejść sieciowych i ich potencjału poznawczego u podstaw zakłada zdystansowanie się od ogólnej metafory sieci, jak i obudowanej wokół niej metanarracji oraz wszelkich związanych z nią słabości. Autorka wstępnie zidentyfikowała i uporządkowała cechy społeczeństwa sieci i na potrzeby swojej rozprawy umiejscowiła je między koncepcją socjologiczną, a teorią społeczną. Ceną wartością tej części pracy jest krytyczne przedstawianie wkładu poszczególnych teoretyków i odnoszenie go do prac M. Castellsa i J. van Dijka. Niewątpliwym walorem jest także wtórne odnoszenie się do krytyków tych badaczy. Autorka odnosząc się do części stawianych

zarzutów podejmuje się oceny tego faktu, uznając je za zasadne lub częściowo zasadne w ściśle określonych kontekstach metodologicznych. Wskazuje na uchybienia M. Castellsa i J. van Dijka w postaci używania języka figuratywnego "przeładowanie" empirią. Dodatkowo podkreśla, że główne założenia teorii M. Castellsa nie opierają się na ogólnie naukowym paradygmacie sieci. Punktem odniesienia jest dla niego paradygmat technologii informacyjnych, w których model sieci ma bardzo duże znaczenie. Zdaniem Autorki schemat rozwoju, konstruowany na podstawie podejścia sieciowego, słusznie wymaga doprecyzowania oraz rozwinięcia niektórych wątków.

W kolejnym rozdziale Autorka podjęła się przedstawienia i uaktualnienia najciekawszych założeń na temat samego rozwoju, wynikających z różnych rozwinięć koncepcji sieci. Głównym tematem tej części pracy były własności struktur społecznych i powstawanie zespołu warunków strukturalnych łączących się z problematyką rozwoju. Trzeba podkreślić, że podtrzymując założenia o prymacie struktur udało się Autorce nie powielać bezkrytycznie schematu poznawczego M. Castellsa i J. van Dijka – wręcz przeciwnie podjęła ona próbę pewnej polemiki względem zasadności sformułowanych i rozwijanych przez nich założeń. Doktorantka słusznie ograniczyła podejścia socjologiczne, wypracowane w kwestii struktur do tych, które są używane przez autorów bezpośrednio oraz tych, które na zasadzie uzupełnienia, czy pewnego przeciwstawienia pozwalają doprecyzować specyfikę powstawania wzorców powtarzalnych praktyk społecznych na różnych poziomach organizacji. Przedstawiony w ten sposób przegląd założeń wpisuje się w ogólną charakterystykę perspektywy makrosocjologicznej, która pozwala powiedzieć coś o rozwoju społeczeństwa jako całości. W tej części pracy podkreślono przyczyny, dla których złożoność transformacji struktur w dyskursie teoretycznym wybiła się jako wątek kluczowy. Autorka wskazuje na: hipotezę rozrostu społecznej złożoności i podejmowane w tym zakresie wysiłki badawcze, nowe sposoby konceptualizacji, operacjonalizacji i postępu w zakresie gromadzenia i obróbki danych oraz na tezę o utechniczaniu i usieciowieniu społeczeństwa. Autorka podkreśla również, że paradygmat determinizmu technologicznego uległ wyczerpaniu, a teoria aktora-sieci nie do końca koresponduje z realiami rzeczywistości cyfrowej. Rozpoznanie przyczyn, następstw oraz zasad interakcji pomiędzy aktorami ludzkimi, a nie-ludzkimi, będzie w coraz większym stopniu wymagało od przedstawicieli nauk społecznych rozeznania w kwestiach technologii. Zmiana ta polega na tym, że społeczeństwa definiowane w dawnych teoriach rozwoju jako techniczne stały się społeczeństwami utechniczonymi, a więc swoistymi hybrydami o właściwej sobie dynamice.

Rozdział czwarty przedstawia w sposób analityczny i bardzo konsekwentny problematykę dynamiki wielowektorowych zmian, nie zawsze jednoznacznie określanych jako rozwojowe lub regresywne. Autorka podkreśla, że zapożyczone przez M. Castellsa i J. van Dijka własności układów złożonych czy sieci bezskalowych wymagają solidnego komentarza socjologicznego, który wskaże na społeczne konsekwencje zaistniałych procesów. W oparciu o argumenty analizowanych badaczy zidentyfikowano „obszary, gdzie ujednocniająca siła globalizacji i integrująca funkcja sieci technologicznej zderzają się ze strukturami idealnymi, normatywnymi oraz ze strukturami interesów, generując bardzo nieoczekiwane kierunki i płaszczyzny zmian społecznych.” (str. 118) Autorka wskazuje na zagadnienia przestrzeni społecznej, z uwzględnieniem przeformułowania samej koncepcji przestrzeni. Zmiana tego paradygmatu w nauce nie tylko przeobraziła oblicze współczesnej filozofii czy fizyki, ale znalazła odzwierciedlenie w socjologii. Miało to wyraz w intuicyjnym podzieleniu poglądów co do relacyjności i względności przestrzeni społecznej. Wiązało się to z ewoluowaniem koncepcji przestrzeni absolutnej do koncepcji przestrzeni relacyjnej, jak również z przejściem od koncepcji czasu absolutnego do koncepcji czasu relatywnego. W rozdziale tym znalazły się także rozważania dotyczące problematyki rozwoju w kontekście integracji i dezintegracji społecznej bazując przede wszystkim na zbiorze prac J. van Dijka. Stosowane przez niego pojęcia *digital divide* i *digital exclusion* stanowią wartościowe uzupełnienie względem globalnie zorientowanej koncepcji M. Castellsa. Szczególnie interesujące w tym kontekście są zagadnienia dysproporcji rozwojowych w ramach społeczeństwa wiedzy, różnicowania aktorów społecznych w dostępie do technologii, negatywnych następstw związanych z dyfuzją innowacji, uwarstwienia w społeczeństwie sieci czy luk rozwojowych. Doktorantka wskazuje także celnie na konieczność aktualizacji przeglądu aktorów zmian społecznych. Odwołuje się do podziałów elit oraz charakterystyk kształtowanych przez nich kultur, wskazując, że często są to podstawy do bardzo szeroko zakrojonych projektów zmian społecznych, którego podstawami są wiedza i technologia. W tym kontekście interesujące wydaje się powiązanie zagadnień charakterystyki głównych aktorów zmian społecznych z założeniem o kreowaniu nowej kultury stojącej za rewolucją cyfrową, której reprodukcja ujawnia się w rozmaitych projektach i scenariuszach zmian. Doktorantka twierdzi: „Jeżeli potraktować usieciowienie i utechnicznienie jako „nośniki” rozwoju, to kulturę technokratyczną, hackerską, komunitariańską oraz kulturę przedsiębiorczości należałoby uznać za jego ideową czy wręcz ideologiczną bazę”.” (str. 146).

W kolejnym rozdziale Autorka postawiła sobie za zadanie zidentyfikowanie głównych, socjologicznych kontekstów używania kluczowych pojęć teorii rozwoju społecznego. Podkreślono, że teorie naukowe kierunkują proces poznania naukowego, ale również przekładają się na konkretne praktyki społeczne, objawiając się w postawach społecznych oraz pojedynczych i zbiorowych aktywnościach ludzi. Autorka lokalizuje problematykę rozwoju w kontekście płynnego przejścia od pojęć opisujących do pojęć projektujących, a także przejścia od wiedzy teoretycznej do wiedzy zorientowanej praktycznie. W tej części pracy Doktorantka podejmuje się próby syntezy zadając pytanie czy z dorobku M. Castellsa i J. van Dijka można wypreparować istotne treści, nie przypisując im nadmiernej nadbudowy teoretycznej, której nie stworzyli. Dużym osiągnięciem pracy byłoby dokonanie syntezy prowadzącej do jednego, spójnego i pozbawionego sprzeczności modelu rozwoju społecznego w epoce sieci. Autorka podkreśla jednak, że odpowiedź na nie jest niejednoznaczna oraz krytycznie wobec swoich własnych rozważań przyznaje, że tego typu zabieg byłby poważnym naciąganiem danych do preferowanego rezultatu badawczego. Dokonaniem pracy są niewątpliwie różne sposoby konceptualizacji społeczeństwa sieci, które oddają wielowarstwowe i skomplikowane myślenie o zmianie społecznej, jak również myślenie o rozwoju społecznym obecne tak u M. Castellsa, jak i J. van Dijka. Konceptualizacje te nakładają się na siebie warstwowo, a ich wielość – jak słusznie zauważa Doktorantka – stanowi wyzwanie przed jakimi stoi współczesna teoria rozwoju i cała makrosocjologia. W związku z tym - tematem poruszonym w tej części pracy są także narracje i strategie kryzysowe w kontekście przyszłości sieciowej koncepcji rozwoju. Poruszono zagadnienie kryzysu na poziomie teoretycznym i jego źródeł oraz kwestię postulatu interdyscyplinarności w rozważaniach teoretycznych na temat społeczeństwa sieci. Domknięcie rozdziału stanowią zagadnienia rozwoju społeczeństwa sieci w kontekście wybranych zagadnień etycznych. Refleksja normatywna zawsze towarzyszyła badaniom teoretycznym nad zmianą społeczną. Autorka korzysta z perspektywy personalizmu chrześcijańskiego analizując istotne zagadnienia etyczne powstałe wokół koncepcji rozwoju opartej na usieciowieniu i utechniczaniu. Zalicza do nich problem niewłaściwego zidentyfikowania źródła norm społecznych, problem uznania technologii za podstawowy czynnik rozwoju społecznego oraz problem utożsamiania rozwoju społecznego ze wzrostem gospodarczym. Ogólnie po przedyskutowaniu wielu aspektów socjologiczno-etycznych Autorka konstatuje, że „teoria rozwoju będzie świadczyć o postępie naukowym, o ile skutecznie objaśni przyczyny, mechanizmy i następstwa zmian rozwojowych, ale w centrum równoległej refleksji etycznej będzie stawiała godność osoby ludzkiej.” (str. 183).

Zakończenie pracy stanowi zwięzłe odniesienie się do przedstawionych w poszczególnych rozdziałach kategorii analitycznych i podsumowanie głównych wniosków. Cenne są również autorskie uwagi na temat zakładanych celów, trudności analitycznych i finalnych osiągnięć. Autorka wskazała trafnie na dostrzeżone luki i powierzchowność istniejących objaśnień teoretycznych, a z drugiej strony na ostatecznie szeroki zakres analizowanych opracowań naukowych. Doktorantce udało się zachować wyrazistość komentarza odautorskiego przy uwzględnieniu najważniejszych elementów dyskursu naukowego skupiającego się wokół kwestii rozwoju społecznego.

3. Ocena rozprawy i wniosek

Przedstawiona praca posiada strukturę pracy właściwą pracom teoretycznym. Przedstawione treści są logicznie uporządkowane według potrzeb analityczno – syntetycznych. Zastosowanie metody analityczno-syntetycznej jako narzędzia badawczego w niniejszej rozprawie, wymagało posiadania na wstępie odpowiedniej wiedzy i dużej umiejętności obiektywnej pracy analitycznej. Drobnym niedosyt budzi brak wyodrębnionego rozdziału metodologicznego, gdzie w sposób klarowny i wyrazisty zarysowane zostałyby analizowane kategorie, cele, problemy i pytania badawcze. Są one obecne we wstępie, jednak dla przejrzystości można było je w pracy dodatkowo wyodrębnić w samodzielnym rozdziale. Wrażenie robi zakres analizowanych prac i licznych przywołanych autorów. Obszerna literatura stanowi najnowszy zestaw cytowanych prac starannie dobranych merytorycznie do realizowanego tematu. W każdym rozdziale Autorka przeprowadziła dyskusje porównawcze badanego problemu opierając się na kilkudziesięciu dobrze dobranych odniesieniach literaturowych. W zakończeniu rozprawy dokonała sumarycznego podsumowania swoich badań rozszerzając lub objaśniając cechy rozwoju społecznego w zakresie wielu nowych stosowanych pojęć. Praca stanowi uporządkowane źródło wiedzy krytycznie oceniającej teorie rozwoju społeczeństwa i wyjaśniające zjawiska społeczne towarzyszące rozwojowi. Poprzez wątek technologiczny wskazuje ona na pewne zjawiska mogące wystąpić w przyszłości jako synergetyzm oddziaływań sieci i technologii.

Najważniejszym dorobkiem rozprawy jest:

- podjęcie tematu niezwykle trudnej analizy teoretycznej ogromnego materiału wraz z wyznaczeniem kategorii tej analizy,

- zastosowanie metody analitycznego rozczłonkowania problemu badawczego, sformułowanie celów przejściowych i określenie, jakie założenia rozwoju społecznego leżą u podstaw badanych szczegółowych koncepcji społeczeństwa sieci,
- wykorzystanie metody analityczno-syntetycznej, co pozwoliło na uzyskanie odpowiedzi na główne oraz szczegółowe pytania badawcze,
- kompilacyjna synteza wyników analitycznych i ich transformacja na opis socjologiczny teorii rozwoju w koncepcjach społeczeństwa sieci,
- cenne i odważne uwagi autorskie świadczące o dużej dojrzałości naukowej Doktorantki, odwadze do podejmowania polemiki i wyzwania w postaci analiz teoretycznych, np.:

✓ *„Problemem nie jest tylko i wyłącznie zastępowanie pojęcia rozwoju nowszymi pojęciami. Chodzi raczej o nieuzasadnione przeświadczenie, że trafnie dobrane pojęcie „załatwi całą resztę”, prowadząc proces objaśniania w odpowiednim kierunku. W niektórych przypadkach wprowadzenie nowego pojęcia faktycznie ustaliło korzystną perspektywę badawczą. W bardzo wielu przypadkach zabieg taki nie dał oczekiwanych korzyści, przyczyniając się jedynie do odtworzenia istniejących już ścieżek argumentacji lub ich nieznacznego przeformułowania” (str. 16)*

✓ *„Powtarzające się w literaturze przedmiotowej na temat rozwoju społecznego schematy, odtwarzanie struktury wywodu, wynika ze współdzielenia tradycji konstruowania tekstu naukowego oraz strukturyzowania elementów objaśnianych i objaśniających.” (str.39.)*

- staranne opracowanie edytorskie pracy – bardzo nieliczne literówki.

Rozprawa nie jest pozbawiona drobnych wad i uchybień:

- Niejednokrotne posługiwanie się przez Doktorantkę podczas przedstawiania autorskich interpretacji liczbą mnogą w odniesieniu do własnej osoby:

*„my”, „nas” „intersująca nas tematyka została jednak przywołana...” (str. 15),
„Pięć dyskursów nadających kształt naszym interpretacjom...” str. 51).*

co wprowadza zamieszanie i sugeruje, że ktoś jeszcze może być autorem przedstawianych interpretacji Autorki.

Uwagi polemiczne i pole do dyskusji:

- Brak wyodrębnionej w formie rozdziału części metodologicznej, gdzie można było uzasadnić kwestie braku hipotez, omówić dokładnie cel, stosowane kryteria analizy, narzędzia, co wpłynęłoby na bardziej przejrzystą strukturę pracy,

- Brak jakiegokolwiek rysunku, czy modelu będącego próbą syntetycznego przedstawienia analizowanych obszarów, co z pewnością uczyniłoby pracę bardziej przystępną także dla mniej doświadczonych, zainteresowanych tematem przyszłych badaczy,
- Niezwykle trudny język rozprawy – momentami pełen naukowych ozdobników, np.:
„Kryteria wykorzystano w tym miejscu dość pobieżnie, jednak w całej rozprawie posłużyły do umiejscowienia społeczeństwa sieci na długiej i niezakończonyj jeszcze linii praktyki teoretyzowania w zakresie rozwoju społecznego”. (str. 82).

W tym kontekście można posłużyć się podsumowująco zdaniem Autorki:

„Radzenie sobie ze złożonością, to balansowanie pomiędzy redukcją i eskalacją.” (str.104).

Wniosek

Generalnie przedstawioną mi do oceny pracę doktorską Pani mgr Katarzyny Frączek p.t.: „Rozwój społeczny w koncepcjach społeczeństwa sieci. Studium teoretyczne” **oceniam pozytywnie i stwierdzam, że jest cenną pracą doktorską.** Zawiera wiele wniosków i wątków do dalszych opracowań teoretycznych, czy implikacji empirycznych. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie badanego problemu oraz wskazuje na dobre rozeznanie kandydatki w badaniach socjologicznych oraz podstawową umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Stwierdzam, że przedłożona mi do oceny rozprawa spełnia zasadnicze wymagania stawiane rozprawom doktorskim w zapisach *Ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Stawiam wniosek o dopuszczenie Pani mgr Katarzyny Frączek do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

